

«СХОДЖЕННЯ ДО ПРАВА» ЯК ТЕНДЕНЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

С. О. Гладкий, д. ю. н., професор, професор кафедри права-
знавства ПУЕТ

Переважна більшість істориків права визнає існування такої історичної закономірності: поступальний розвиток суспільства від «варварського» до «цивілізованого» стану (за термінологією давньоримського походження) нерозривно пов'язаний зі зростанням ролі права як загальносоціального і юридичного явища. Цей процес має найважливішою складовою визнання невід'ємних прав людини та поступове розширення їх «каталогу» і кола суб'єктів, з відповідними інституційними новоутвореннями і трансформаціями. Права людини і, відповідно, сама людина, її свідомість, людські взаємостосунки (у тому числі в царині публічних відносин) – «душа» юридичного права, його джерело та вічне мірило його справедливості та розвиненості. Утвердження прав людини як об'єктивного інституційного утворення супроводжується важливими світоглядними зрушеннями: права реальність починає сприйматись з позицій персоніцентризму, а право в цілому – як автономне від держави інституційне явище. Піднесення права як органічного (в розумінні соціальної еволюції) витвору громадянського суспільства над державою (державною владою) створює головну передумову для формування правової держави як форми організації влади у суспільстві з високою правовою культурою громадян. І хоча верховенство (панування) права – продукт західного менталітету і суспільної практики, багатовікова вестернізація Сходу і глобалізаційні процеси надають цій моделі правової організації суспільства і держави деяких рис універсальності.

Процес сходження суспільства до Права живиться різного роду соціальними енергіями, серед яких важливу роль відіграють відповідні (ідеалістичні і навіть романтичні за своїм змістом) правові почуття. Витрати соціально-духовної енергії в описаному вище процесі – колосальні. Соціально-правові інститути західної цивілізації – результат «кристалізації» цієї енергії, збудженої і доведеної до високого ступеня напруги ще в часи Відродження, Реформації, Просвітництва, буржуазних революцій та концептуально і нормативно вираженої під впливом світових війн.

Початок ХХІ століття демонструє «охолодження» почуттєвої складової правової свідомості населення країн Заходу. Простежується певна девальвація фундаментальних цінностей, які нерідко поступаються економічним, політичним та іншим вигодам (яскрава ілюстрація – діяльність ПАРЄ протягом декількох останніх років). Поняття «права людини» через надмірну експлуатацію політиками помітно втрачає своє, в певному розумінні, «сакральне» наповнення. Ці тенденції цілком законні для «суспільства споживачів». Втім коріння сформованих століттями демократичних правових інституцій достатньо глибоке, щоби забезпечити їх самовідтворення сьогодні.

Український шлях до Права був і є іншим. «Лицарський» козацький дух і спосіб життя став потужним каталізатором для розвитку національної свідомості, але він за своїми рисами надто контрастує з соціально-культурним середовищем західноєвропейських міст, в якому формувалася громадянська свідомість (свідомість саме «громадянина») і відбувалося становлення новоевропейського (рецепційованого давньоримського) приватного права. Середньовічні європейські університети забезпечили інтелектуальне оформлення та ідеологічне наповнення цього процесу, а інститути громадянського суспільства буржуазної доби – його стабільність.

Україна як периферія європейської цивілізації, що перебувала під постійним потужним впливом азійських імперій, знала ці процеси лише в зародковому стані. Зазначене повною мірою стосується і національної освіти. Університети в Україні загалом не змогли стати інтелектуально-духовними центрами життя громадянського суспільства (хоча на певних історичних етапах такі тенденції простежувалися). В умовах тоталітаризму вони цілковито перетворилися на складову механізму недемократичної держави, а після розпаду СРСР – здебільшого на комерційні проекти.

Не можна заперечувати певного сплеску інтелектуально-духовної енергії в освітянському правничому (і загалом гуманітарному) середовищі в 1990-ті роки. Тоді надії на швидке «сходження до Права» ще були живими: суспільство чекало успішної правової реформи, створення системи справедливого ефективного правосуддя; інтелектуали працювали над відповідними концепціями і законопроектами. Загалом успішно завершився у 1996 році складний конституційний процес. Вища освіта з

подачі державної бюрократії тоді ще не одягла личину прагматизму і студенти всіх спеціальностей вивчали в обов'язковому порядку курс основ правознавства (іноді великий за обсягом годин) й окремо «Основ конституційного ладу України». Не вдаючись до аналізу ефективності освітнього процесу в цьому його сегменті, зазначимо, що педагогічне спілкування безперечно створювало передумови для формування правових поглядів, ідеалів і почуттів у тієї частини молоді, яка виявилася придатною для такої особистісної трансформації. Слід наголосити саме на правових почуттях: вони є найпотужнішим джерелом соціотворчої енергії; вони народжуються насамперед у процесі живого людського спілкування; вони дають шанс на зміни. Напевно цей шанс сьогодні загалом втрачений: право у вищій школі вивчають переважно майбутні правники; ціннісно-мотиваційний складова у змісті правничої освіти значно послаблена (щоб переконатися, достатньо вдатися до діахронного порівняння навчальних планів); ідеалістичні настрої – не в тренді, а романтиком нині бути взагалі непристойно.

У сучасній теорії правової свідомості правовий романтизм розглядається переважно як різновид деформацій правосвідомості, що віддзеркалює соціальне замовлення на «безпристрасних технократів-професіоналів». Суспільство втомилося від революціонерів і небезпідставно втратило до них довіру (чимало з них виявилися надто корисливими поціновувачами піар-технологій). Крім того, цілком очевидно, що в сучасному складному, просякнутому технологіями (зокрема, управлінськими) світі лише романтичними намірами і почуттями, навіть палкими і щирими, забезпечити поступальний інституційно-правовий розвиток суспільства неможливо. Втім, як видається, холодна раціональність, прагматизм і технократизм мають переваги лише на етапах екстенсивного розвитку суспільства, а в соціотворчому аспекті – зазвичай безплідні (так, досконалий ремісник ніколи не замінить собою – творця-художника). А головне – «енергетична проблема». Для тих зрушень, які можуть забезпечити входження України до кола конкурентоспроможних, політично самостійних, («суб'єктних») держав необхідні, крім іншого, витрати величезного потенціалу соціальної, інтелектуальної, духовної енергії. Її носіями є люди, насамперед – молодь. Загальновідома статистика і соціологічні дані щодо демографії та міграції засвідчують, що Україна втрачає молодь,

її соціально найціннішу частину. Правляча верхівка має всі підстави для оголошення в зазначеній сфері «надзвичайного стану», проте вочевидь має інші пріоритети.

Пересічний же українець загалом має нерозвинене почуття соціальної відповідальності і свої «житейські резони» (їх загалом виражає народна мудрість у прислів'ї «риба шукає – де глибше, а людина – де краще»), які виправдовують його прагнення якнайшвидше скористатися соціальним капіталом, створеним західними сусідами, а не терпляче працювати над створенням свого заради хоча б своїх нащадків. Глибоко вкорінена звичка лаяти власну державу «підносить» такого суб'єкта над негараздами суспільного буття у своїй країні, виправдовує байдуже ставлення до її майбутнього і приховує власну громадянську неспроможність.

Вибори глави держави і депутатів парламенту іноді дарують українцям надію на краще майбутнє, але вона зазвичай є короткочасною. Проте в контексті вищевикладеного важливе інше – в моделі цього майбутнього, яку утверджують своєю практичною діяльністю політичні еліти (політичну риторика до уваги не беремо), Право не займає скільки-небудь важливого місця. Тож спитаємо себе, бо вільній свідомій людині це властиво – «куди ми йдемо насправді»?

ПАЛАТИ ПРАЦІ ЯК ОРГАНИ НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ РОБІТНИЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОПРОЄКТІВ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РОКИ)

Г. В. Терела, к. і. н., доцент кафедри правознавства ПУЕТ

В умовах триваючих спроб розробити та прийняти новий Трудовий кодекс, закріпивши у ньому, з-поміж іншого, засади правового забезпечення конституційного права громадян на належні, безпечні і здорові умови праці, зокрема й систему контролю-наглядових органів за додержанням трудового законодавства, – звернення до національного досвіду вирішення відповідних завдань на переломних віхах історії набуває особливої актуальності. З цієї точки зору безперечно цінним є й досвід законопроектної роботи з урегулювання робітничого питання за часів Української революції 1917–1921 років. Ці сторінки історії